

הממד הדתי כמאבחן לשוני*

צופיה קרני (משורר)

מבוא

הפסיכולינגוויסטיקה והסוציולינגוויסטיקה הם מקצועות בינתחומיים. הראשון עוסק בקשר שבין לשון לפסיכולוגיה, ובכלל זה בתהליך רכישת לשון ובתהליכי הקריאה והכתיבה. השני עוסק בקשר שבין לשון לחברה, ובו יעסוק מאמר זה.

מחקרים רבים נכתבו על הקשר בין לשון לחברה, יש העוסקים בלשונם של טעוני טיפוח בהשוואה ללשונם של מבוססים (קאיס, תשל"ז; וידסלבסקי, תשמ"ח; שטאל, תשל"א; שורצולד, תשמ"א) ויש העוסקים בהבדלים חברתיים אחרים בין קבוצות. רק מיעוט טיפל בלשונם של חרדים בהשוואה לכלל האוכלוסיה. נכתבו אמנם מחקרים וספרים על הקהילה החרדית, אולם רובם נכתבו מנקודת מבט סוציולוגית (פרידמן, 1988, 1991; לוי, 1998; אלאור, 1992).

מאמר זה יעסוק בהיבט הסוציולינגוויסטי בחברה החרדית. בפרק 1 יוצג הקשר בין לשון לדת והמשתמע מכך לגבי החרדים. לאחר מכן, בפרק 2, יוצג מחקר שערכתי בתחום.

פרק 1. על הקשר בין לשון לדת

א. החרדים ומקומם בחברה היהודית

בשאלת היחס לדת מקובל לחלק את החברה היהודית בארץ לשלוש קבוצות עיקריות: חרדים, דתיים, חילוניים. חלוקה זו משמשת בדרך כלל את החוקרים ואת הסוקרים. מבין השלוש נוטים החרדים להסתגרות חברתית. פרידמן (1991) מעלה סיבות שונות להסתגרות ועומד על מאפייניה של החברה החרדית: ניאו-מסורתיות המתבטאת בפולחן הדתי, במחוייבות ללימוד תורה ובדקדוק במצוות קלות כחמורות, בהופעה חיצונית שונה, בזיקה לשפת היידיש ובאנטי ציונות. היהדות החרדית שוללת את הציונות ואת המודרניות.

* מאמר זה מתבסס על מחקר שכתבתי כעבודת השלמה לתואר שני באוניברסיטת בר-אילן, בהדרכתה של הפרופ' אורה שורצולד. אני מודה לה על התמיכה ועל ההנחיה הברוכה.

מבחינתה, לימוד התורה הוא העיקר והוא התכלית, והעיסוק במורדנה ובהשכלה הכללית פסול לחלוטין.

כדי להימנע מחשיפה ומפיתויים מנסה האורתודוקסיה הקיצונית להתמודד עם הבעיה בדרך של צמצום מגע תרבותי עם העולם החילוני. לצורך כך גרים חברים בשכונות נפרדות, נמנעים מלקרוא ספרים ועיתונים, לצפות בטלוויזיה וללכת לתיאטרון או לקונצרט. עם זאת, למרות ההתנגדות הנחרצת לציונות החילונית משתפים כיום החרדים פעולה עם המוסדות הציוניים, למעט נטורי קרתא והעדה החרדית בירושלים העומדים בסירובם עד היום (שורצולד תש"ן).

הדתיים הלאומיים מעורבים בחברה ומשתלבים בה. הם מתחנכים להזדהות עם המדינה ולהשתלבות במפעליה. תקומת המדינה ובניין הארץ נתפסים כ"אתחלתא דגאולה" ונטילת חלק בהם כמוה כחובה דתית (דגן 1987; דגן ואחרים 1992).

לטענת ליבמן (1982) ו-Ben Rafael (1991), יש בשנים האחרונות נטייה של החברה הדתית לאומית להתחרדות ולהיבדלות. ליבמן מסביר כי כישלונה של האורתודוקסיה המורדנית נעוץ בקושי להתמודד עם השניות שבין המסורת הדתית למציאות של מדינה יהודית עצמאית שהיא חילונית בעיקרה; עם השניות שבין סמכות ההלכה לסמכות המדינה; וכן עם השניות שבין מדע לאמונה דתית — כל אלה גורמים להיבדלות ולהקצנה דתית. החילוניים — חינוכם מושתת "על ערכי תרבות ישראל ועל הישגי המדע, על אהבה למולדת, למדינה ולעם ישראל, על תודעת זיכרון השואה והגבורה, על אימון בעבודה חקלאית ובמלאכה, על הכשרה חלוצית ועל שאיפה לחברה בנויה על חירות, שוויון, סובלנות, עזרה הדדית ואהבת הבריות". (בר-לב, תשמ"ו, עמ' 81). ליבמן (1990) מבחין בין חילונות כדרך חיים לבין חילונות כאידיאולוגיה. החילונות כדרך חיים היא הקפדה פחותה על שמירת מצוות, בורות רבה בכל הנוגע למסורת היהודית והפרת נורמות יהודיות בפומבי. עם זאת קיימת שמירה על נורמות דתיות, כמו ברית מילה, בר מצווה, סדר פסח ואי נסיעה ביום כיפור. נורמות אלה הפכו לטענתו לנורמות לאומיות.

החילונות כאידיאולוגיה מכילה את הלאומיים החילוניים ואת החילוניים האוניברסליים. הראשונים תופסים את העם כאומה ואת היהדות כתכונות לאומיות ולא דווקא כדת. לעומתם האחרונים מקבלים רק שרידים סמליים של היהדות בתחום הציבורי, ורואים בציונות מכשול בפני הקמה של חברה דמוקרטית אמיתית. לדעת ליבמן, מספרם באוכלוסייה קטן, אולם הם מיוצגים בעמדות מפתח באקדמיה ובתקשורת המאפשרות להם להפיץ את רעיונותיהם ולהשפיע. בתחום הפוליטי יכולת ההשפעה שלהם אינה רבה, והם מתוסכלים מעליית כוחם של היסודות הדתיים בחברה הישראלית.

ב. החברה החרדית בהיבטים לשוניים

1. החברה החרדית ויחסה העקרוני ללשון העברית הישראלית
על מצב העברית בקרב כלל האוכלוסייה החרדית כתב בן-רפאל (1998). לטענתו החברה החרדית שאופיינה בשנים עברו בהסתגרות כמעט מוחלטת בשל חשש להתבוללות, נפתחת

בשנים האחרונות אל כלל האוכלוסייה ואגב כך מושפעת ממנה. החברה החרדית דוגלת בשמירה קפדנית על לבוש ועל שפה. היידיש שהייתה שפת הדיבור המסורתית של היהודים במזרח אירופה ממשיכה לשמש אותם גם בארץ. גם כיום בכני ברוך היידיש משמשת את המבוגרים, את הגברים יותר מאשר את הנשים. הנשים מתקשרות בדרך כלל בעברית. שפת הדיבור בישיבות היא בעיקר יידיש. בקרב המבוגרים שולטת היידיש בבית וברחוב, אף על פי שהדוברים שולטים בעברית. הצעירים לעומתם מעדיפים לדבר עברית כאשר הם פוגשים את חבריהם ברחוב.

העברית הישראלית, בשונה מלשון הקודש, נחשבת בעיניהם שפה וולגרית, היא נחותה מהיידיש, והיא נלמדת רק משום היותה שפת המדינה. היידיש נחשבת לשפה המייצגת את המשכיות החוויה היהודית והיא משמשת כשפת התקשורת בין יהודים בעולם. גם האנגלית חשובה בעיניהם יותר מהעברית, כיוון שהיא משמשת צינור קשר לקהילות העולם. גבוהה מכולן היא לשון הקודש העברית התנ"כית (בן-רפאל, 1998).

התמונה איננה זהה בכל המקומות. בקרב הקהילה החרדית בתל אביב שולטת העברית. הקהילה החרדית קטנה ומגוריה סמוכים למגורי כל האוכלוסייה. בישיבה אומנם מדברים יידיש, אך ברחוב ובבתי הספר עברית. גם בכפר חב"ד גוברת העברית על היידיש.

ממחקרו של בן-רפאל נראה, כי השפעת הישראליות על החרדי חזקה בארץ יותר מהשפעת הפלמית על הבלגי החרדי או השפעת האנגלית על האמריקאי החרדי. בחו"ל מצליחים החרדים להסתגר. בארץ מרגישים החרדים סוג של שייכות אל כלל האוכלוסייה ולכן נפתחים אליה ומושפעים ממנה, כך שעל אף ההבדלים שנמנו כאן, נראה שעם השנים יתקרבו החרדים לכלל החברה. בן רפאל מסכם כך: "למרות חילוקי הדעות האידיאולוגיים הקוטביים עם החילוניים, נתונים החרדים במעין 'כוח התחברות' אל החברה. ביטוי בולט לכוח זה הוא העברית, שאותה הטיפו תמיד להחרים לטובת היידיש, אך היא הלכה והתעצמה והפכה לסימן ההיכר שלהם המבדיל אותם מהחרדים בכל העולם" (עמ' 44).

2. הדיבור כערך חינוכי בהווה החרדית

מחקרים (אוריין, בן רפאל, שלזינגר, קנטור) מצביעים על כך שאחד המאפיינים של הקשר בין לשון לדת בחברה החרדית הוא היחס לדיבור.

אוריין (תשנ"ו) בדקה את לשונן של הנשים החרדיות בישראל. היא התמקדה בשאלה כיצד הצניעות, המהווה את המרכיב המרכזי בחברה החרדית, משפיעה על השיח החרדי. אוריין מדווחת כי בציבור החרדי קיימת תוכנית לימודים בנושא הצניעות, ובין השאר יש בה הנחיות לדיבור בקול נמוך ובנחת, לבחור בלשון נקייה, לתת כבוד לזולת באמצעות הדיבור על ידי שימוש במילים חיוביות ומנומסות ולוועדיף את השתיקה על פני הדיבור. התכנים בחוברת הלימודים מקושרים למקורות היהודיים ע"י הדגמה מחיי אבות האומה. בדרך זו משפיעים על הבנות ומסייעים להן בהפנמת התוכן ובעיצוב ההתנהגות.

הדיבור בלשון נקייה לא וולגרית מוקפד ונשמר בחברה החרדית. בעת הצורך, יחליף הדובר מילה אסורה במילה אחרת, תלמידה לא תקלל את חברתה ולא תנבל פיה. כמו כן היא תימנע משימוש במילות סלנג הנחשבות "רחוביות" וזולות, ומעידות מבחינתם על סמן

'המלומדים'. שלזינגר (תשנ"ב) מבחין בין לשון 'המלומדים', אלה שהתנסו בלימוד מעמיק של מקורות היהדות, חיים על פי דרך זו, והשימוש בלשון המקורות שכיח אצלם; לבין לשונם של כותבים אחרים שהתנסו יותר בתרבות המערב, אצל אלה שכיח יותר השימוש במונחים לועזיים. אף ששלזינגר מעיד כי מחקרו זה אינו אמפירי דיו, בכל זאת אין להתעלם, לטענתו, מהממצאים המעידים על כך.

שלזינגר עמד על אספקט נוסף של כתיבה דתית אצל כותבים חרדים הוא מצא שיש הבדל, אצל אותו כותב, בין כתיבה שמטרתה קודש לבין כתיבה עיתונאית שמטרתה חול (1995). בכתיבה שמטרתה חול נמצא שימוש רב יותר בארמאזים לצורך שכנוע. בכתיבה שמטרתה קודש נמצא שימוש בלשון גבוהה יותר. נראה אם כן, שאותו כותב עושה שימוש שונה בלשון ומתאימה לסוג הכתיבה.

בכתיבה הדתית תופס מקום חשוב הציטוט מהמקורות. בקרב רבנים משמש הציטוט כאמצעי השכנוע הבולט ביותר. לשכנוע דרכים רבות, ולנדאו (תשנ"ג) מונה מספר דרכים, כגון שימוש בלשון קונוטטיבית-רגשית, שימוש בלשון פיגורטיבית, בשאלות רטוריות, בהשוואות, בהטעיות לוגיות וכו'. לנדאו מרחיבה את הדיבור על תפקידי הציטוט ועל דרכי השימוש בציטוט ומדגימה מלשונם של רבנים אחדים. לטענתה, ניתן לייחד את לשון השכנוע של הרבנים בני זמננו כמשלב בפני עצמו בין כלל משלביה השונים של העברית בת זמננו.

4. הלשון העברית בחיי היום יום כרוחב החרדי

קנטור (1989) עמדה על הבדל הקיים בדיבור עברית בין אוכלוסיות דתיות ושאינן דתיות. לטענת קנטור ההבדל בין שתי הקבוצות גדול כל כך עד כי ניתן לדבר על שתי שפות. קנטור מבססת את מאמרה על תופעת החילון שעליה כתבו גם קדרי (תשכ"א), צרפתי (1985), Kutscher (1982). הכוונה ב'חילון' היא למצב שבו בצד המשמעות (הדתיות) מהמקורות יש למילים גם משמעויות מושאלות ומחודשות (חילוניות) השכיחות בעברית בת זמננו. לטענתה של קנטור, יש פער לשוני בין הקבוצות. בחלק ניכר של האוכלוסייה שאינה שומרת מסורת נשתכחו המשמעויות הדתיות של מילים ושל צירופים רבים ונותרו ההוראות החילוניות בלבד. קנטור אף מרחיקה לכת וטוענת כי ביטולן של הוראות מילים וצירופים שנתקדשו במסורת ישראל לדורותיה מסמל את המגמה הגוברת של פילוג השפה העברית לשתיים: מצד אחד לשון יהודית הדבקה בשורשיה ההיסטוריים והשגורה בקרב הציבור הדתי בארץ ובתפוצות, ומצד שני לשון "מחולנת" מנוכרת מתרבותה, המקובלת בחוגים נרחבים של דוברי העברית בארץ.

על תופעה אחרת כתבה קנטור (תשנ"ז). זהו מצב של טריגלוסיה בלשונם של דוברים חרדים בניו יורק. היא ביססה את מחקרה על מודעות המתפרסמות בעיתון המיועד לקהילה זו. קנטור הראתה כי במודעה אחת נעשה שימוש בשלוש שפות: יידיש, אנגלית ועברית. על פי רוב נכתבות המודעות באותיות עבריות, גם כאשר המילים לקוחות מהשפה האנגלית. מצב זה של טריגלוסיה מצוי לדעתה, גם בקהילה החרדית במאה שערים. שם נעשה שימוש

סוציולקטי נחות. זאת בניגוד לתפיסה המקובלת על כלל החברה הישראלית, שבה הסלנג הוא רק סמן משלבי ואיננו מסמן התייחסות ערכית. מבדיקת אורייני עולה כי בפועל נשמרים חוקי הצניעות בנושא הלשון הנקייה, אך בנושא הסלנג נפרצים לעתים הגבולות, אולי בשל הסיבה שבלשון הסלנג יש יסוד של שעשוע, ציוריות ומקוריות והשימוש בו מעיד על צעירות בשנים (ניר 1989, יחידה 3). גם בתחום הטאבו הלשוני, בכל מה שנוגע לעניינים אינטימיים וסטיות חברתיות, יש שמירה מוחלטת על הכללים. טאבו עפ"י הגדרת צרפתי (1985, תשס"א) הוא איסור שהדוברים מטילים על עצמם לבטא מילים מסוימות הן בשל הפחד שהן מעוררות, כמו מחלת הסרטן, הן בשל כבוד וצניעות כמו עניינים אינטימיים, סטייה חברתית וכו', והן מפני היראה. לטענת Jayanti (1982) גם הדיבור אודות מחלות נפש או מחלות סופניות של חבר בקהילה נתפס כלשון הרע, ולכן נחשב גם כן טאבו. מבדיקת אורייני עולה כי 'החוקים', הנוגעים ללשון נקייה נשמרים בחברה החרדית כמעט במלואם ובהקפדה יתרה. הלשון נתפסת כמשקפת וכמעצבת את מהותו הפנימית של האדם (עמור 16). זו הסיבה לכך שבתוכנית הלימודים מוקדשת התייחסות רבה ומפורשת לפרקטיקות הלשוניות ולדפוסי השיח הרצויים, הבאים לידי ביטוי בשמירה על כבוד הזולת ובהימנעות מיצירת מתחים. כיוון חינוכי זה מקווה כי פרקטיקות אלה יובילו את הדוברים לרמה הנדרשת של צניעות בדיבור.

3. 'שפה דתית' בכתיבה חרדית ובכתיבה חילונית

הגדרה למונח "שפה דתית" נותן אחיטוב (תשנ"ט). לדעתו, שפה דתית היא שפת התפילה, שפת ההלכה, שפת הפיוט, שפת ההגות הפילוסופית, שפת ההגות הקבלית ועוד. בהכללה ניתן לומר, ש'שפה דתית' היא שפה הניכרת בחומרים שהיא שואבת מהמקורות הדתיים-יהודיים לדורותיהם, החל מתקופת התנ"ך דרך ספרות חז"ל ועד היום. השפה הדתית אינה מאבדת את מובנה ואת יכולתה הקומוניקטיבית בין כל היהודים השונים שומרי תורה ומצוות, משום האופי הרב שכתי של אוצר המובנויות של השפה הדתית המשוקע בה. גם ברוך (2001) עמד על ההבחנה בין שתי "השפות": בין שפה יהודית דתית לבין שפה ישראלית. Cromer (1996) מציין, כי בתחילה ניתקו החרדים קשר עם העולם החיצוני כדי לשמור על שפתם מפני השפעות חילוניות, אולם אחר כך החלו להשתמש בסיפורים, במושגים ובמטפורות מהעולם החילוני, ולעתים אף שילבו במשפט אחד מושגים רוחניים וחילוניים.

נתרכז בהמשך בכמה תופעות חברתיות הנוגעות לשימוש ב'שפה דתית'. תופעה מעניינת היא שגם פובליציסטים לא דתיים עשויים להשתמש בשפה דתית למטרות שכנוע. זו אחת התכונות של הכתיבה הפובליציסטית, כפי שמונה שלזינגר (2000). כלומר, הפובליציסט כותב בשפתו של קהל היעד כדי שיוכל לשכנעו. משום כך נמצא כותבים לא דתיים המבקשים לשכנע את קהל היעד הדתי משלבים אוצר מילים ורעיונות ממקורות הלימוד והתרבות הדתיים, אף על פי שסגנון זה אינו מאפיין טבעי שלהם. והדבר נכון גם מן הצד האחר. פובליציסטים דתיים עושים שימוש בטכניקות הקרובות לעולמם התרבותי של החילוניים. הם ידגימו מעולם המדע, הם יתחו את הטיעון בכלים לוגיים מקובלים. גם בכתיבה החילונית נמצא כתיבה שאפשר להעריכה כשפה יותר דתית. זו היא שפת

בעברית הגבוהה, כלומר לשון הקודש, בידיש ובעברית ה"חילונית" המשמשת לצרכים חילוניים בעת מפגש עם העולם החילוני.

גם לשון המודעות ברחוב החרדי נחקרה על ידי מוצ'ניק וקנטור (תש"ס, בדפוס). הן קובעות, כי לשון המודעות של החברה החרדית מעורבת ממשלב גבוה, השאוב מהמקורות, וממשלב נמוך יותר – משלב הדיבור היומיומי. עוד מחקרים חשובים יש על לשון המודעות, אולם רובם עוסקים בהיבט החברתי, הסוציולוגי והאנתרופולוגי. פרידמן (1993) הוא אחד החשובים שבהם. ייחודו של מחקרם של מוצ'ניק וקנטור הוא בהיבט הלשוני.

ג. מעמד העברית כיום – בחברה הישראלית בכלל ובחברה החרדית בפרט סעיף זה ידגים בעזרת מחקרים את מעמדה של העברית כיום מאספקטים שונים.

תהליכי השינוי בלשון ועוצמתם. וך (1998) סוקר את מצב העברית כיום בקרב האוכלוסייה בישראל. לטענתו, מצבה של העברית אובדני. סכנה גדולה נשקפת לה מן הבורות ומן הלעז, כמו גם מלשון דיבור ושפת תקשורת "יצירתית" וולגרית. לטענתו, העברית פתוחה יתר על המידה להשפעת הזרזון האמריקאי והערבי ואינה מבוקרת כמעט לחלוטין. גם ניר (תשנ"ז) מתייחס להשחתת השפה על ידי הדוברים בה. הוא ממיין את חריגות הלשון לסוגים שונים, כמו: טעויות דקדוק, שימוש מופרז בלעז, אלימות לשונית ועוד. כבר בשנת תשמ"א כתבה שורצולד על הפער הקיים בשימוש הלשון בין הצורות הנורמטיביות לצורות המשמשות את הדוברים בפועל.

לעומת זאת, תהליך השינויים בחברה החרדית איטי יותר. מדברי Gumperz (1964) נוכל להבין מדוע בחברה החרדית אין שינויים רבים בלשון, שכן מסתבר כי מוסכמות משפיעות על הבחירה הלשונית של הדובר ומסייעות בדרך כלל בסיווג הלשון לרמות שונות. ומכאן שהמוסכמות הקיימות בחברה החרדית מונעות או מעכבות את השינוי בלשון.

ידע עברית והגישה ללשון תקינה. ניר וקופר (תשמ"ח) ביקשו לבדוק את מידת ידיעתם של תלמידים את הלשון העברית, וכן את יחסם ללשון בכלל, וללשון העברית בפרט. בין היתר ביקשו לבדוק אם יש הבדלים בתחומים אלה בין קבוצות שונות של תלמידים, ובמיוחד בין תלמידים בבתי ספר דתיים לתלמידים בבתי ספר כלליים. החוקרים לא מצאו הבדלים משמעותיים בידיע על הלשון, אולם בתחום היחס ללשון נמצאו הבדלים משמעותיים בין תלמידים בבתי הספר הדתיים לתלמידים בבתי הספר הכלליים. עמדתם של הדתיים, לטענת החוקרים, היא בפירוש נורמטיבית. הדבר בולט במיוחד בחיוב ההיגד "חשוב לדבר תמיד בעברית נכונה". 76.82% מבין התלמידים הדתיים חייבו היגד זה, בעוד שמבין תלמידי בתי הספר הכלליים חייבו את ההיגד רק 46.25%.

ניר וקופר קובעים, "כי עמדתם של התלמידים הדתיים נורמטיבית הרבה יותר מזו של הלומדים בבתי הספר הכלליים. אין ספק, שתופעה זו נעוצה בהשקפת עולמם הדתית- מסורתית. תלמידים אלה מייחסים חשיבות רבה, ואף קדושה, למסורת, ובכלל זה למסורת הלשונית" (עמ' 722).

עוד גילו החוקרים, כי בתשובה לשאלה "האם חשוב שכל יהודי החי מחוץ למדינת

ישראל ילמד עברית מדוברת", ענו כ-50% מהנבדקים בחיוב. מתוכם 82.8% מהתלמידים הדתיים בכיתה י"א ענו בחיוב. מבין התלמידים מבתי הספר הכלליים רק 38.5% ענו בחיוב. גם בתשובות לשאלה "האם הדיבור הספרדי נכון יותר מהאשכנזי" (הוסבר לתלמידים כי הכוונה להברלי ההגייה בין ח' ל-כ', בין ע' ל-א' וכו'). 60% מהתלמידים הדתיים ענו בחיוב, ורק 34% מהלומדים בבתי הספר הכלליים ענו בחיוב.

פרק 2. המחקר ומסקנותיו

א. מטרת המחקר, ההנחות בו ושיטת המחקר

מטרת המחקר. לעמוד על ההבדלים בין הלשון המדוברת של דוברים חרדיים ללשון המדוברת של דוברים חילוניים ודוברים דתיים-לאומיים.

הנחת המחקר היא כי לשונם של חרדים שונה מבחינות אחדות מלשונם של חילוניים. אני משערת כי במילים הנושאות משמעות כללית ומשמעות דתית יכירו הדוברים החילוניים את המשמעות הכללית, ומיעוטם – את המשמעות הדתית. הדוברים החרדים יכירו את המשמעות הדתית, ומיעוטם – את המשמעות הכללית, ואילו הדוברים הדתיים-לאומיים יכירו את שתי המשמעויות. ההבדל בין הדוברים השונים נובע מהיכרותם את השפה העברית, והמשתנה הדתית יהיה העיקרי להבחנה.

שיטת המחקר. לצורך אישוש ההנחות העברית שאלון ל-60 נבדקים [דוגמה לשאלון מצויה בנספח 1] משלוש קבוצות באוכלוסייה: חרדים, דתיים וחילוניים, 20 בכל קבוצה. בכל שאלון נרשמו 17 מילים, 12 מתוכן הן מילים בעלות מספר משמעויות [ואלו הן 17 המילים, המסומנות בקו הן ה-12 הרב-משמעיות: מילון, מוסף, הגנה, קבלה, מחזור, חוברת, רגל, מעריב, מזכרה, מסכת, הכשרה, כולל, איגרת, הבדלה, בורר, הוקעה, פרשה]. הנבדקים נתבקשו לכתוב את משמעויות 17 המילים, ובפוגשם מילים דר-משמעיות עליהם לרשום את שתי המשמעויות, אך הם קיבלו הנחיה לרשום תחילה את המשמעות שעלתה ראשונה בדעתם.

המחקר נערך בשלושה בתי ספר: חרדי, דתי וחילוני. גיל הנבדקים: 17-20. לצורך ניתוח הנתונים שהתקבלו, בדקתי בכל מילה את 20 התשובות שהתקבלו ע"י כל הנבדקים באותה קבוצה. בשלב השני עיכתי את הנתונים והשווייתי בין כל הקבוצות בהתייחס למילה הנבדקת. התוצאות הובאו בטבלה ובצדה הסבר. סה"כ היו 12 מילים דר-משמעיות. חמש המילים הנוספות היו מילים דר-משמעיות ששובצו במחקר לצורך הסוואה. 11 מילים מתוך 12 המילים הדר-משמעיות הן מילים שנושאות משמעות הקשורה באורח חיים דתי (להלן: "קשורות דת"). בסיום המחקר ערכתי ממוצע, ובאמצעותו ניסחתי את המסקנות.

ב. ממצאי המחקר

בסעיפים הבאים אציג באופן מפורט את התוצאות בכל אחת מהקבוצות לגבי כל אחת מהמילים.

1. מוסף

תוצאות הנבדקים לגבי המילה "מוסף" מוצגות בטבלה 1. מבדיקת המילה נראה כי בין החילוניים כל הנבדקים, למעט אחד, ציינו את המשמעות הכללית (הוספה) כמשמעות היחידה. נבדק אחד בלבד ציין את המשמעות הדתית (תפילה) כמשמעות שנייה. בין החרדים 18 נבדקים ציינו את המשמעות הדתית כמשמעות ראשונה, ואחד ציין זאת כמשמעות שנייה. רק נבדק אחד לא ציין כלל את המשמעות הדתית. בקרב הנבדקים הדתיים, 14 ציינו את המשמעות הדתית כמשמעות ראשונה, 4 ציינו זאת כמשמעות שנייה ו-2 לא ציינו כלל את המשמעות הדתית. חשוב לציין, כי אחד מהם הוא תלמיד שלומד בבי"ס לא דתי, אם כי הגדיר עצמו כדתי. ניתוח הממצאים מורה, כי הנבדקים החילוניים, למעט אחד, לא הכירו את המשמעות הדתית, לעומת זאת הנבדקים החרדים הכירו גם את המשמעות הדתית וגם את המשמעות הכללית. הנבדקים הדתיים הכירו גם הם את שתי המשמעויות.

טבלה 1: הבדלי המשמעות במילה "מוסף" בקרב חרדים, חילוניים ודתיים

	משמעות דתית				משמעות כללית			
	משמעות ראשונה		משמעות שנייה		משמעות ראשונה		משמעות שנייה	
	במספרים	באחוזים	במספרים	באחוזים	במספרים	באחוזים	במספרים	באחוזים
חרדי	18	90	1	5	2	10	16	80
חילוני	0	0	1	5	20	100	0	0
דתי	14	70	4	20	6	30	8	40

2. קבלה

טבלה 2 מורה, שבחברה החרדית 11 נבדקים ציינו את המשמעות הדתית (תורת הנסתר) כמשמעות ראשונה, ו-2 ציינו זאת כמשמעות שנייה. בחברה החילונית 6 ציינו את המשמעות הדתית כמשמעות ראשונה, ו-2 ציינו זאת כמשמעות שנייה. בחברה הדתית ציינו 6 נבדקים את המשמעות הדתית כמשמעות ראשונה, ונבדק אחד ציין זאת כמשמעות שנייה. כשני שלישים מהחרדים הכירו את המשמעות הדתית, לעומת כשליש מהחילונים. ראוי

טבלה 2: הבדלי המשמעות במילה "קבלה" בקרב חרדים, חילוניים ודתיים

	משמעות דתית				משמעות כללית			
	משמעות ראשונה		משמעות שנייה		משמעות ראשונה		משמעות שנייה	
	במספרים	באחוזים	במספרים	באחוזים	במספרים	באחוזים	במספרים	באחוזים
חרדי	11	55	2	10	9	45	17	85
חילוני	6	30	2	10	10	50	5	25
דתי	6	30	1	5	14	70	12	60

לציין, כי בחברה הדתית רק אחוז קטן יחסית, בניגוד לצפוי, ציין את המשמעות הדתית. ייתכן כי היעדר השימוש היום-יומי בתחום הדתי, עד כדי איסור לעסוק בו, הוא שגרם להיעדר הידע.

3. מחזור

כפי שניכר מטבלה 3, בחברה החרדית ציינו 13 נבדקים את המשמעות הדתית (סידור תפילה) כמשמעות ראשונה, ו-6 כמשמעות שנייה, ואילו בחברה החילונית רק 3 נבדקים ציינו את המשמעות הדתית, וזאת כמשמעות שנייה בלבד. בחברה הדתית 10 נבדקים ציינו את המשמעות הדתית כמשמעות ראשונה ו-6 כמשמעות שנייה. נראה, כי המילה "מחזור" במשמעות "סידור תפילה" אינה מוכרת לנבדקים החילוניים. ייתכן כי הסיבה לכך היא שימושה המיוחד של מילה זו, שכן משתמשים בה רק בהקשר לבית הכנסת, ובמספר מצומצם מאוד של ימים בשנה.

טבלה 3: הבדלי המשמעות במילה "מחזור" בקרב חרדים, חילוניים ודתיים

	משמעות דתית				משמעות כללית			
	משמעות ראשונה		משמעות שנייה		משמעות ראשונה		משמעות שנייה	
	במספרים	באחוזים	במספרים	באחוזים	במספרים	באחוזים	במספרים	באחוזים
חרדי	13	65	6	30	7	35	11	55
חילוני	0	0	3	15	19	95	0	0
דתי	10	50	6	30	10	50	9	45

4. רגל

מטבלה 4 עולה, כי בחברה החרדית 11 נבדקים ציינו את המשמעות הדתית (חג) כמשמעות ראשונה, ו-7 ציינו זאת כמשמעות שנייה. בחברה החילונית 3 נבדקים ציינו את המשמעות הדתית כמשמעות ראשונה, ו-4 ציינו זאת כמשמעות שנייה. בחברה הדתית 3 נבדקים ציינו את המשמעות הדתית כמשמעות ראשונה, ו-9 ציינו זאת כמשמעות שנייה. מהנתונים עולה כי 90% מהנבדקים החרדים הכירו את המשמעות הדתית, ולעומת זאת

טבלה 4: הבדלי המשמעות במילה "רגל" בקרב חרדים, חילוניים ודתיים

	משמעות דתית				משמעות כללית			
	משמעות ראשונה		משמעות שנייה		משמעות ראשונה		משמעות שנייה	
	במספרים	באחוזים	במספרים	באחוזים	במספרים	באחוזים	במספרים	באחוזים
חרדי	11	55	7	35	9	45	11	55
חילוני	3	15	4	20	13	65	3	15
דתי	4	20	9	45	16	80	4	20

בקרב הנבדקים החילוניים רק 35% הכירו את המשמעות הדתית. את המשמעות הכללית (חלק גוף) ציינו 100% מהנבדקים החרדים והדתיים ו-80% מהחילוניים. נתונים אלה מוכיחים כי מידת ערנותם של החרדים ללשון גבוהה משל החילוניים שנבדקו.

5. מעריב

מנתוני טבלה 5 נראה, כי כל 100% של הנבדקים החרדים ציינו את המשמעות הדתית (תפילה) כמשמעות ראשונה. את המשמעות הכללית (עיתון) ציינו 80% מהחרדים. לעומת זאת, רק 25% חילוניים ציינו את המשמעות הדתית כמשמעות ראשונה, ו-15% ציינו זאת כמשמעות שנייה. את המשמעות הכללית כמשמעות ראשונה ציינו 65% מהנבדקים החילוניים. עוד 15% ציינו זאת כמשמעות שנייה. בחברה הדתית 65% ציינו את המשמעות הדתית כמשמעות ראשונה, ו-20% כמשמעות שנייה. את המשמעות הכללית ציינו 35% כמשמעות ראשונה, ו-50% ציינו זאת כמשמעות שנייה.

גם כאן נראה כי הנבדקים החרדים שולטים יותר ברבדים שונים של העברית. בנוסף לידיעת המשמעות הכללית המוכרת לכול, הם שולטים גם במשמעויות הנוספות השימושיות עבורם בחיי היום-יום.

טבלה 5: הבדלי המשמעות במילה "מעריב" בקרב חרדים, חילוניים ודתיים

	משמעות דתית				משמעות כללית			
	משמעות ראשונה	משמעות שנייה	במספרים	באחוזים	משמעות ראשונה	משמעות שנייה	במספרים	באחוזים
חרדי	100	0	0	0	16	80	0	0
חילוני	25	3	13	65	3	15	0	0
דתי	65	4	20	35	10	50	0	0

6. מסכת

מטבלה 6 עולה, כי בחברה החרדית 65% ציינו את המשמעות הדתית (חלק מהמשנה) כמשמעות ראשונה, ו-25% ציינו זאת כמשמעות שנייה. רק שני נבדקים לא ציינו בכלל את המשמעות הדתית. 35% ציינו את המשמעות הכללית (פרק חיים, חלק בהצגה) כמשמעות ראשונה, ו-55% כמשמעות שנייה. בחברה החילונית 15% ציינו את המשמעות הדתית כמשמעות ראשונה, ו-20% ציינו את המשמעות הכללית כמשמעות ראשונה. בין הנבדקים הדתיים 80% ציינו את המשמעות הדתית כמשמעות ראשונה. נבדק אחד ציין זאת כמשמעות שנייה. את המשמעות הכללית (חלק בהצגה) ציינו 15% כמשמעות ראשונה, ו-40% ציינו זאת כמשמעות שנייה.

בדיקת הנתונים מגלה, כי אחוז קטן מהנבדקים החילונים הכיר את המשמעות הדתית (של המילה מסכת), לעומת 85% מקרב הנבדקים הדתיים ו-90% מהנבדקים החרדים שהכירו משמעות זו.

טבלה 6: הבדלי המשמעות במילה "מסכת" בקרב חרדים, חילוניים ודתיים

	משמעות דתית				משמעות כללית			
	משמעות ראשונה	משמעות שנייה	במספרים	באחוזים	משמעות ראשונה	משמעות שנייה	במספרים	באחוזים
חרדי	13	65	5	25	7	35	10	50
חילוני	3	15	0	0	4	20	0	0
דתי	16	80	1	5	3	15	8	40

7. כולל

כפי שנראה בטבלה 7, בחברה החרדית 95% ציינו את המשמעות הדתית (מקום לימוד לאברכים) כמשמעות ראשונה. על פי משמעות זו תהא הגייתה של מילה זו מלעיל. נבדק אחד ציין משמעות זו כמשמעות שנייה. "כולל" כמשמעות הכללה צוינה על ידי 70% מהנבדקים. בחברה החילונית נבדק אחד ציין את המשמעות הקשורה בחיי החברה החרדית כמשמעות ראשונה, ונבדק נוסף רשם זאת כמשמעות שנייה. 60% ציינו את המשמעות הכללית (לשון הכללה) כמשמעות ראשונה. בחברה הדתית 8 נבדקים ציינו את המשמעות קשורת הדת כמשמעות ראשונה, ו-6 נבדקים ציינו זאת כמשמעות שנייה. סך הכל 70% ציינו את המשמעות ה"דתית". 50% מהנבדקים הדתיים ציינו את המשמעות הכללית כמשמעות שנייה.

מבדיקת המילה "כולל" נראה כי המדרג נשמר, דהיינו, משמעויות "קשורות דת" מוכרות לחרדים יותר מאשר לדתיים ולחילוניים, ולדתיים יותר מאשר לחילוניים.

טבלה 7: הבדלי המשמעות במילה "כולל" בקרב חרדים, חילוניים ודתיים

	משמעות דתית				משמעות כללית			
	משמעות ראשונה	משמעות שנייה	במספרים	באחוזים	משמעות ראשונה	משמעות שנייה	במספרים	באחוזים
חרדי	19	95	1	5	1	5	14	70
חילוני	1	5	1	5	12	60	0	0
דתי	8	40	6	30	10	50	4	20

8. הבדלה

טבלה 8 מורה, כי בחברה החרדית 15 נבדקים ציינו את המשמעות הדתית (טקס דתי, ובלשונם: ברכה בצאת השבת) כמשמעות ראשונה. 5 נוספים ציינו זאת כמשמעות שנייה. סה"כ 100% ידעו את משמעותה הדתית של המילה. את המשמעות הכללית (הפרדה) ציינו 5 נבדקים. בחברה החילונית ציינו 6 נבדקים את המשמעות הדתית כמשמעות ראשונה, ונבדק נוסף ציין זאת כמשמעות שנייה. 8 נבדקים ציינו את המשמעות הכללית כראשונה,

2 — כמשמעות שנייה. בחברה הדתית ציינו 14 נבדקים את המשמעות הדתית כמשמעות ראשונה, 5 — כמשמעות שנייה. 6 כתבו את המשמעות הכללית ראשונה, ו־6 — כמשמעות שנייה. רק 35% מהנבדקים החילוניים כתבו את המשמעות של טקס דתי במוצאי שבת, לעומת זאת כל הנבדקים החרדים כתבו את המשמעות הדתית — רובם כמשמעות ראשונה, ומיעוטם כמשמעות שנייה.

טבלה 8 : הבדלי המשמעות במילה "הבדלה" בקרב חרדים, חילוניים ודתיים

	משמעות דתית				משמעות כללית			
	משמעות ראשונה		משמעות שנייה		משמעות ראשונה		משמעות שנייה	
	במספרים	באחוזים	במספרים	באחוזים	במספרים	באחוזים	במספרים	באחוזים
חרדי	75	15	5	25	5	25	5	25
חילוני	30	6	1	5	8	40	2	10
דתי	70	14	5	25	6	30	6	30

9. בורר על פי טבלה 9, בחברה החרדית 19 נבדקים ציינו את המשמעות הדתית (אב מלאכה) כמשמעות ראשונה. נבדק אחד ציין את המשמעות הכללית (בודק) כמשמעות ראשונה. 13 ציינו כמשמעות שנייה את המשמעות הכללית. בחברה החילונית רק 9 ציינו משמעות כלשהי. כולם כתבו את המשמעות הכללית כמשמעות ראשונה. לא נרשמה משמעות נוספת. בחברה הדתית 13 ציינו את המשמעות הדתית כמשמעות ראשונה, ו־3 ציינו זאת כמשמעות שנייה. את המשמעות הכללית (תפקיד משפטי) ציינו 4 כמשמעות ראשונה, 2 ציינו את המשמעות הפועלית (לבורר, להפריד) כמשמעות ראשונה. כמשמעות שנייה ציינו 3 את המשמעות הפועלית, ו־1 את המשמעות של תפקיד משפטי. תשובתם החד משמעית של החרדים (אב מלאכה) ותשובתם החד משמעית של החילוניים (תפקיד משפטי) מובילה למסקנה כי שתי קבוצות אלה מדברות בשפות שונות.

טבלה 9 : הבדלי המשמעות במילה "בורר" בקרב חרדים, חילוניים ודתיים

	משמעות דתית				משמעות כללית			
	משמעות ראשונה		משמעות שנייה		משמעות ראשונה		משמעות שנייה	
	במספרים	באחוזים	במספרים	באחוזים	במספרים	באחוזים	במספרים	באחוזים
חרדי	95	19	0	0	1	5	13	65
חילוני	0	0	0	0	9	45	0	0
דתי	65	13	3	15	6	30	4	20

10. פרשה

כפי העולה מטבלה 10, 19 נבדקים חרדים ציינו את המשמעות הדתית (פרשה בתורה) כמשמעות ראשונה. כמשמעות שנייה ציינו 14 נבדקים את המשמעות הכללית (מעשייה). בחברה החילונית ציינו 10 נבדקים את המשמעות הדתית כמשמעות ראשונה, 2 נבדקים נוספים רשמו משמעות זו כאפשרות שנייה. בחברה הדתית 13 ציינו את המשמעות הדתית כראשונה, 3 נוספים ציינו זאת כמשמעות שנייה. את המשמעות הכללית ציינו 6 כמשמעות ראשונה, ו־10 ציינו זאת כמשמעות שנייה.

נראה, כי משמעותה הדתית של מילה זו מוכרת גם לציבור החילוני, שכן אחוז גבוה יחסית (60%) ציין משמעות זו.

טבלה 10 : הבדלי המשמעות במילה "פרשה" בקרב חרדים, חילוניים ודתיים

	משמעות דתית				משמעות כללית			
	משמעות ראשונה		משמעות שנייה		משמעות ראשונה		משמעות שנייה	
	במספרים	באחוזים	במספרים	באחוזים	במספרים	באחוזים	במספרים	באחוזים
חרדי	95	19	1	5	1	5	14	70
חילוני	50	10	2	10	4	20	4	15
דתי	65	13	3	15	6	30	10	50

11. הכשרה

מטבלה 11 עולה, כי בחברה החרדית 13 נבדקים ציינו את המשמעות הדתית (להפוך לכשר) כמשמעות ראשונה. 4 ציינו זאת כמשמעות שנייה. את המשמעות הכללית (לימוד לצורך כשירות) ציינו 7 כמשמעות ראשונה, ו־8 כמשמעות שנייה. בחברה החילונית 6 ציינו את המשמעות הדתית כראשונה, ו־3 ציינו זאת כמשמעות שנייה. את המשמעות הכללית (הכשרה מקצועית) ציינו 9 כמשמעות ראשונה, ו־4 כמשמעות שנייה. בחברה הדתית נבדק אחד בלבד ציין את המשמעות הדתית כמשמעות ראשונה, ו־9 ציינו זאת כמשמעות שנייה. את המשמעות הכללית ציינו 16 נבדקים כמשמעות ראשונה, ו־4 נוספים כמשמעות שנייה. נתון בולט הוא ציון המשמעות הדתית (כמשמעות ראשונה) בחברה הדתית על ידי נבדק אחד בלבד. ייתכן שעובדה זו נובעת מהיעדר שימוש במשמעות זו בחיי היום-יום המודרניים. איש אינו נדרש היום לבצע פעולת הכשרה, ולכן גם לא ירגיש צורך להשתמש במילה זו. ייתכן, שבחברה החרדית נדרשים למילה זו בעת לימוד אינטנסיבי של דיני הכשרת עוף, ואולי מבוצעת בחברה זו ההכשרה הלכה למעשה.

נתון מעניין נוסף הוא הממצא לגבי המשמעות: הכשרה בקיבוץ. משמעות זו צוינה על ידי נבדק חילוני אחד ועל ידי 2 נבדקים דתיים. נראה היה לי שנבדקים חילוניים רבים יותר יצינו משמעות זו. ייתכן כי הסיבה להיעדר המשמעות הזאת נובעת משינויים חברתיים וערכיים שחלו בחברה הישראלית בדור האחרון.

טבלה 11: הבדלי המשמעות במילה "הכשרה" בקרב חרדים, חילוניים ודתיים

	משמעות דתית				משמעות כללית			
	משמעות ראשונה		משמעות שנייה		משמעות ראשונה		משמעות שנייה	
	במספרים	באחוזים	במספרים	באחוזים	במספרים	באחוזים	במספרים	באחוזים
חרדי	13	65	4	20	8	40	7	35
חילוני	6	30	3	15	4	20	9	45
דתי	1	5	9	45	4	20	16	80

12. הגנה

המילה "הגנה" שונה מיתר המילים שנבדקו בכך שאינה נושאת משמעות דתית, אלא משמעות לאומית (אחת המחברות לפני קום המדינה). על פי טבלה 12, בחברה החרדית ציינו 2 נבדקים את המשמעות הלאומית כמשמעות ראשונה, ו-7 ציינו זאת כמשמעות שנייה. את המשמעות הכללית (שמירה) ציינו 17 נבדקים כמשמעות הראשונה, ו-3 כמשמעות שנייה. גם בחברה החילונית ציינו 2 נבדקים את המשמעות הלאומית כמשמעות ראשונה, ו-4 נוספים ציינו זאת כמשמעות שנייה. את המשמעות הכללית ציינו 18 נבדקים כמשמעות ראשונה, ונבדק נוסף ציין זאת משמעות שנייה. בחברה הדתית ציינו 6 נבדקים את המשמעות הלאומית כמשמעות ראשונה, ו-5 נוספים ציינו זאת כמשמעות שנייה. את המשמעות הכללית ציינו 13 כמשמעות ראשונה ו-7 כמשמעות שנייה.

שלושה מתוך השבעה כתבו את המשמעות: "צה"ל. פירשתי זאת כ"שמירה", אולם ייתכן, שהכותבים התכוונו ל"מחותרת". אם אכן כך הדבר, תהינה התוצאות שונות מעט. מתשובות הנבדקים נראה, כי 45% מהנבדקים החרדים ציינו את המשמעות הלאומית, הן כמשמעות ראשונה, והן כמשמעות שנייה. לעומת זאת רק 30% מהחילונים ציינו את המשמעות הזאת. בקרב הדתיים ציינו את המשמעות הלאומית 55% מהנבדקים. ייתכן, שהדתיים (שנחשבים לאומיים בדרך כלל) נחשפו למשמעות הלאומית יותר מהאחרים. עם זאת עלי לציין, כי רוב הנבדקים החילונים לא כתבו משמעות שנייה. אני מניחה, שאילו התאמצו להשיב היו רושמים משמעות זו.

טבלה 12: הבדלי המשמעות במילה "הגנה" בקרב חרדים, חילונים ודתיים

	משמעות דתית				משמעות כללית			
	משמעות ראשונה		משמעות שנייה		משמעות ראשונה		משמעות שנייה	
	במספרים	באחוזים	במספרים	באחוזים	במספרים	באחוזים	במספרים	באחוזים
חרדי	2	10	7	35	3	15	17	85
חילוני	2	10	4	20	1	5	18	90
דתי	6	30	5	25	7	35	13	65

ממוצע האחוזים בכל 12 המילים הנבדקות

טבלה 13 מציגה את ממוצע האחוזים בכל 12 המילים הנבדקות, ומתוכה עולה כי 73% מהנבדקים החרדיים ציינו את המשמעות הדתית כמשמעות ראשונה, ו-15% ציינו זאת כמשמעות שנייה. מכאן, ש-88% מהנבדקים החרדים הכירו את המשמעות הדתית. לעומת זאת 17.5% מהנבדקים החילוניים ציינו את המשמעות הדתית כמשמעות ראשונה, ו-10% ציינו זאת כמשמעות שנייה, כלומר רק 27.5% מהנבדקים החילונים הכירו את המשמעות הדתית.

מהשוואת הממצאים לגבי המשמעות הכללית של המילים עולה, כי 85% מהנבדקים החרדים הכירו את המשמעות הכללית של המילים, ולעומתם 67% מהנבדקים החילוניים הכירו את המשמעות הכללית. כצפוי, רוב החילוניים ציינו את המשמעות הכללית כמשמעות ראשונה, ורוב החרדים ציינו את המשמעות הדתית כמשמעות ראשונה. הנבדקים הדתיים-לאומיים הכירו את שתי המשמעויות: הדתית והכללית. 72% הכירו את המשמעות הדתית, ו-83% הכירו את המשמעות הכללית. חציים, 49%, כתבו את המשמעות הדתית כמשמעות ראשונה, וחציים, 47%, כתבו את המשמעות הכללית כמשמעות ראשונה.

טבלה 13: ממוצע האחוזים בכל 12 המילים הנבדקות

	משמעות דתית		משמעות כללית	
	משמעות ראשונה	משמעות שנייה	משמעות ראשונה	משמעות שנייה
חרדי	73	15	27	58
חילוני	17.5	10	58	9
דתי	49	23	47	36

מסקנות וסיכום

המברק שערכתי מראה, כי בחברה החרדית נוטים לייחס תחילה את המשמעות הדתית למילה, ורק אח"כ את המשמעות הכללית. בסך הכל ציינו 88% את המשמעות הדתית, ו-85% ציינו את המשמעות הכללית. ניתן להניח כי זה יהיה המצב גם במילים שלא נבדקו. לעומתם, בחברה החילונית ציינו 67% את המשמעות הכללית, ואחוז קטן היה מודע גם למשמעות הדתית — 27.5%.

בחברה הדתית כמו בחברה החרדית, הייתה ידיעה הן של המשמעות הדתית — 72% בסך הכל, והן של המשמעות הכללית — 83%. נתונים אלה תואמים את דברי דגן, לאבל וגרינבוים (1992) כי הדתיים הלאומיים מעורבים בחברה ומשתלבים בה. נראה אם כן, כי הממצא הלשוני משקף מעורבות זו.

ההבדל בין החברה הדתית לחברה החרדית הוא פנימי: בעוד שבחברה החרדית הרוב המכריע ציין את המשמעות הדתית תחילה, ואח"כ את המשמעות הכללית, בחברה הדתית כמחציתם ציינו את המשמעות הדתית תחילה ומחציתם — את המשמעות הכללית תחילה. המסקנה העולה מהנתונים האלה מאששת ברובה את ההשערה שהעליתי טרם בדיקה. הנחת, כי יהיה הבדל בשימוש הלשון בין קבוצות שונות בחברה הישראלית. התוצאות איששו הנחה זו. כן שיערתי כי החילוניים יכירו את המשמעות הכללית, ולא יכירו את המשמעות הדתית, ואילו החרדים יכירו את המשמעות הדתית, ולא יכירו את המשמעות הכללית. כאן הראתה הבדיקה תוצאה שונה: החרדים הכירו את שתי המשמעויות, אלא שהקדמו לציין את המשמעות הדתית.

מתוצאות המבדק עולה, כי מידת שליטתם של הנבדקים הדתיים והחרדיים בשפה העברית עולה על מידת שליטתם של הנבדקים הלא דתיים. הסיבה הסבירה לכך היא שליטתם במקורות העברית — ספרות המקרא וספרות חז"ל, וכתוצאה מכך שימוש חי במגוון המשמעויות של המילה. רוב המונחים שנבדקו נלקחו מהעולם הדתי, ולכן אין להתפלא שהחרדים והדתיים ידעו את המשמעויות הדתיות.

המסקנה שהגעתי אליה מתיישבת עם דבריה של קנטור (1989) לפיהם, בחלק ניכר של האוכלוסייה שאינה שומרת מסורת נשתכחו המשמעויות הדתיות של מילים ושל צירופים רבים ונותרו ההוראות החילוניות בלבד. לדבריה, ההבדל בין הקבוצה הדתית באוכלוסייה לקבוצה החילונית גדול עד כי ניתן לדבר על שתי שפות: לשון יהודית הדבקה בשורשיה ההיסטוריים והשגורה בקרב הציבור הדתי בארץ ובתפוצות ולשון "מחולנת" מנוכרת מתרבותה, המקובלת בחוגים נרחבים של דוברי העברית בארץ, וכדברי ברוך (2001, עמ' 97) ה"ישראלית" וה"יהודית" הן שתי שפות דומות-שונות המקיימות ביניהן קשר פונקציונאלי. ניר וקופר (תשמ"ח) מחזקים את הממצאים בדברם על החשיבות שרואים דוברי העברית הדתיים בשימור המסורת באופן כללי ובשימור המסורת הלשונית באופן פרטי. גם דברי אחיטוב (תשנ"ט) על "שפה דתית" עולים בקנה אחד עם הממצאים שהצגתי.

על פי זילברשלג (1998): "בישראל של ימינו לא רק תרבויות אחרות יש, אף שפות שונות יש: זו הישראלית וזו החרדית" עמ' 77. המחקר שערכתי מתיישב היטב עם דבריו ומוכיח, כי במקרים רבים חושבים חרדים וחילוניים על משמעויות שונות של אותה מילה. החרדי חושב על המשמעות הדתית של המילה, זו הקרובה לעולמו הדתי, והחילוני חושב על המשמעות הכללית. הדתי, שחי בעולם הדתי ובעולם החילוני כאחד, חושב על שתי המשמעויות בסדר חלופי: לעתים מקדים לחשוב על המשמעות הדתית, ולעתים מקדים לחשוב על המשמעות הכללית.

לידיעת משמעות המילה יש חשיבות רבה. אולם ממחקר זה עולה, כי לא רק ידיעת המשמעות חשובה, אלא גם העדפת משמעות מסוימת על פני משמעות אחרת והקדמתה בסדר האסוציאטיבי. נראה כי הבדלים אלו משקפים את הפער בין הקבוצות השונות בחברה הישראלית. אם נזכור שהמילה איננה רק סימן לשוני אלא גם כבואה של תרבות, הממצא שעלה במחקר זה צריך לעורר שאלות ותהיות, כי משתקף כאן תהליך הרבה יותר עמוק מאשר ידיעה גרידא של משמעות זו או אחרת. כפי שאמר יוגזקי על תהליך החשיבה

(ציטוט מספרו של כספי 1978, עמ' 128): "היחס בין המחשבה למלה אינו דבר, אלא תהליך, תנועה מתמדת הלוך ושוב מן המחשבה למלה ומן המלה למחשבה". השאלה המסקרנת היא: לאן יוביל תהליך זה?

ביבליוגרפיה

- אוריין, ש' (תשנ"ז), "לשון צנועה — גפש צנועה, דפוסי תקשורת מילוליים בקרב בנות ונשים חרדיות", בלשונות עברית, 42-41, 7-19.
- אחיטוב, י' (תשנ"ט), "על המוכנות של שפה דתית בחברה רב תרבותית", לזכרון — עיון ומעש לזכרו של זבולון המר, (בעריכת הקלמן י'), ירושלים, 145-151.
- אלאור, ת' (1992), משכילות ובורות — מעולמן של נשים חרדיות, ת"א.
- בן-רפאל, א' (1998), "נצחונה של השפה הנחותה" פנים, 7, 38-44.
- ברלב, מ' (תשמ"ו), "חוק חינוך ממלכתי, תשי"ג 1935", חינוך דתי בחברה ישראלית, ירושלים, 81-88.
- ברלב, מ' (תשמ"ו), "חינוך דתי יהודי בישראל בין פעילות רתית לפעילות חינוכית", חינוך דתי בחברה ישראלית, ירושלים, XVIII-III.
- ברוך, א' (2001), כתום לב, ירושלים, 21-27, 97-98.
- דגן, מ' (1987), הממלכתיות בחינוך הדתי, תלפיות — שנתון המכללה, 193-200.
- דגן, מ' לאבל, מ', גרינבוים, נ' (1992) קווים מנחים למדיניות החינוך הממלכתי דתי, ירושלים.
- דונג'כרנר, ר' (תשל"ה), "יחסי תקן וגורמה בלשון התלמידים", לשוננו לעם, כ"ז, ח-ט, י, 261-267, 277-286.
- ירדיסלסקי, ר' (תשמ"ח), "אספקטים תחביריים ומילוניים בלשונם של תלמידים ממוצא מערבי וממוצא מזרחי", העברית בת זמננו — מחקרים ועיונים (בעריכת מורג, ש'), ירושלים, 674-692.
- זילברשלג, ד' (1998), "א געזונעט רעיון", פנים, 7, 76-77.
- זך, נתן (1998), "על מצבה של העברית", פנים, 7, 3-9.
- לוי, א' (1988), החרדים, ירושלים.
- ליבמן, מ' (1982), "התפתחות הניאור-מסורתיות בקרב יהודים אורתודוקסים בישראל", מגמות, כ"ז, 231-250.
- לנדאו, ר' (תשנ"ג), "הציטוט כטכניקה רטורית בנאומיהם של רבנים בני זמננו", עם וספר, ח', 50-63.
- מוצ'ניק, מ' קנטור, ה' (תש"ס), "על תארים ייחודיים לנשים ולגברים במודעות החרדים", בלשונות עברית, 45, 60-63.
- מוצ'ניק, מ' קנטור, ה' (כפרס), "עירוב רבדים ומשלבים בלשון מודעות העדות החרדיות" דברי הקונגרס למדעי היהדות ה"2.
- ניר, ר' (1989) מבוא לבלשנות, יחידה 3, האוניברסיטה הפתוחה, ת"א.
- ניר, ר' (תשנ"ז), "עברית גרועה", "השחתת שפה" ושאר מריעין בישין", בלשונות עברית, 87-94.
- ניר, ר' קופר, ר' (תשמ"ח), "מושגי הלשון של תלמידי חבי הספר התיכוניים", העברית בת זמננו — מחקרים ועיונים (בעריכת ש' מורג), ירושלים, 715-724.
- פרידמן, מ' (1991), החברה החרדית — מקורות, מגמות ותהליכים, ירושלים.
- צופיה, גב"ע (1985), סמנטיקה עברית, ירושלים.
- צופיה, גב"ע (תשמ"א), העברית כראי הסמנטיקה, האקדמיה ללשון העברית, ירושלים, 265-270.
- קאס, י' (תשל"ז), בדיקת תיאוריית ההתנהגות המילולית של כונשטיין בישראל, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים.
- קרני, מ"צ (תשכ"א), "על החילון בלשון", דעות, י"ז, 41-45.

- _____ (תשנ"ו), "העברית בת ימינו בסכך התקניות", *מחקרים בלשון*, 5, (בעריכת בר אשר, מ'), ירושלים, 144-135.
- קנטור, ה' (1989), "על תופעת החילון בלשון ימינו והשלכותיה על הוראת העברית", *העברית ככוח מאחד בחינוך היהודי כתפוצות* (בעריכת אולשטיין א', ויסנוויץ ד', שוהמי א'), ת"א.
- קנטור, ה', מוצניק מ' (ברפוס), "עירוב רבדים ומשלבים בלשון מודעות העדות החרדיות" דברי הקונגרס למדעי היהדות ה'12.
- שור, ש' (1989), "זהות יהודית ישראלית והיחס של חברי קיבוץ ומושב בשנות ה'80", *בלשנות עברית*, 27, 88-75.
- שורצולר, א' (תשמ"א), דקדוק ומציאות בפועל העברי, רמת גן.
- _____ (תשנ"ט), "נורמות של הוראה ונורמות של לשון", *מחקרים בלשון העברית העתיקה והחדשה* (בעריכת שרביט ש'), רמת גן, 393-383.
- שורצולר, י' (תש"ן), *החינוך הממלכתי דתי, מציאות ומחקר*, רמת גן.
- שטאל, א' (תשל"א) מבנה הלשון הכתובה אצל ילדים בני התרבות המזרחית והתרבות המערבית, ומשמעותו לקידום ילדים טעוני טיפוח בישראל, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, ירושלים.
- שלוניגר, י' (תשנ"ב), "רכיבי סגנון של לשון 'מלומדים'", *ביקורת ופרשנות*, 28, 147-141.
- _____ (1995), "המשלב בקודש ובחול", *ספר הדסה קנטור*, רמת גן, 227-215.
- Ben Rafael, E. (1991), *Ethnicity, Religion and Class in Israel Society*, Cambridge, 87-100, 155-173.
- Cromer, G. (1996), Secularism is the Root of All Evil: the Haredi Response to crime and Delinquency, *International Journal of Group Tension*, v. 26 no. 2, 109-121.
- Goates, J. (1993), *Women, Men and Language*, London, 20-23.
- Gumperz, J. (1964), Linguistic and Social Interaction in Two Communities, *American Anthropologist*, 66.
- Jayanty, V. (1982), Women in Mea Shearim, M.A. Thesis, Hebrew university.
- Kutscher, E. Y. (1982), *A History of the Hebrew Language*, Leiden & Jerusalem, 225-226.
- Nahir, M. (1978), Normativism and Educated Speech in Modern Hebrew, *International Journal of the Sociology of Language*, 18, 49-67.
- Smith P. M. (1979), "Sex Markers in Speech", *Social Markers in Speech* (Edited Scherer, K, Giles, H), Cambridge, 109-146.

נספח

תלמידים יקרים!

אני עורכת בדיקה בעברית, ולשם כך אני מבקשת את עזרתכם. אנא, מלאו את השאלון שלהלן על פי ההנחיות שלפניכם. השאלון אנונימי, אין צורך לכתוב שם.

הכיתה _____

איך אתם מגדירים את עצמכם ביחס לדת: דתי, חילוני, מסורתי, חרדי (סמן/י את התשובה הנכונה).

כתבו ליד כל מילה את משמעותה.

אם יש למילה יותר ממשמעות אחת, כתבו תחילה את המשמעות הראשונה שעולה בדעתכם, אחר כך כתבו את המשמעויות האחרות.

תודה רבה!

_____	מילון
_____	מוסף
_____	הגנה
_____	קבלה
_____	מחזור
_____	חוברת
_____	רגל
_____	מעריב
_____	מזכיר
_____	מסכת
_____	הכשרה
_____	כולל
_____	איגרת
_____	הבדלה
_____	בורר
_____	חוקעה
_____	פרשה